

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشبران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

تبیین چرایی شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه متناسب با الگوی اسلامی ایرانی در دانش‌آموزان: مطالعه‌ای به روش نظریه برخاسته از داده‌ها و رهیافت شارماز

آرزو غفوری^۱
دکتر کیوان صالحی^۲

چکیده

اخلاق محوری یکی از عناصر مهم شخصیت انسان و ثمره و آرمان تعلیم و تربیت است که در واقع، کاشف کیفیت ذات و حاکی از درون فرد است. برای جامعه، پروراندن و آموختن ارزش‌های اخلاقی به افراد، از زمانی که کودک هستند، با اهمیت است این پژوهش بر آنست تا عوامل شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه متناسب با الگوی اسلامی ایرانی در دانش‌آموزان، را با رویکرد کیفی و روش نظریه برخاسته از داده‌ها و با تکیه بر رهیافت سازاگرای شارماز، شناسایی و بازنمایی کند. نمونه‌گیری هدفمند و مصاحبه‌های گروهی با روش گفتگوهای غیررسمی انجام شد. تحلیل داده‌ها مبتنی بر روش کدگذاری ابتدایی و کدگذاری متمرکز با استفاده از نرم افزار MAXQDA نسخه ۱۲ انجام شد. نتایج نشان داد شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه در دانش‌آموزان، تابعی از دو عامل کلی شامل: نظام باورهای اخلاقی دانش‌آموزان و نظام باورهای اخلاقی بزرگسالان، در قالب ۱۴ مقوله، است. نتایج با نمایش نقشه و بیان نظریه، به صورت داستان‌گونه، گزارش شد.

کلیدواژه‌ها: شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه، الگوی اسلامی ایرانی، دانش‌آموزان، نظریه برخاسته از داده‌ها، رویکرد شارماز

۱ کارشناسی ارشد آموزش بزرگسالان، گروه‌روش‌ها و برنامه‌های آموزشی و درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران و دبیر کار و فناوری متوسطه اول استان قزوین، arezu.ghafoori@ut.ac.ir

۲ نویسنده مسئول عضو هیأت علمی دانشگاه تهران؛ گروه‌روش‌ها و برنامه‌های آموزشی و درسی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، keyvansalehi@ut.ac.ir

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

مقدمه

نگاهی به رسوایی‌های بشری نشان می‌دهد که رفتارهای غیراخلاقی ممکن است توسط گروه‌های حرفه‌ای و مدیران، در سراسر جهان صورت پذیرد. بنابراین برای جامعه، پروراندن و آموختن ارزش‌های اخلاقی^۱ به افراد، از زمانی که کودک هستند، با اهمیت است (ردزالان و سات^۲، ۲۰۱۶، ص. ۶۷۲). اخلاق یکی از عناصر مهم شخصیت انسان و ثمره تعلیم و تربیت است که در اعمال و رفتار آنان نمود پیدا کرده و در واقع، کاشف کیفیت ذات و حاکی از درون فرد است. به واسطه اخلاق است که به رسوخ ایمان در انسان پی می‌بریم (مبصری، ۱۳۹۱).

از آنجایی که غایت تربیت از نظر اکثر مکاتب و دیدگاه‌های تربیتی، رسیدن به نیک‌بختی است و در اسلام نیز، پرورش عبدالصالح مدنظر است همچنان که در نظر دانشمندان اسلامی همچون خواجه نصیرالدین توسی، خرد خاستگاه اصلی تربیت اخلاقی است و هدف اصلی تربیت اخلاقی، سعادت است (صحبت لو و جعفری، ۱۳۹۱).

نقص ذاتی نفس، حجاب‌ها، تقلید یا هم‌رنگی با جماعت و مدخلیت جسم، از جمله موانعی هستند که در نظر ملاصدرا، مانع فعالیت دستگاه عقل و در نتیجه باعث منحرف شدن انسان از ارزش‌های اخلاقی هستند. از دیدگاه ملاصدرا عمده‌ی بی‌اخلاقی‌ها ناشی از جهالت و غفلت به جهت تسلط قوای غیرعقلانی بر عقل می‌باشد (دهقان، ۱۳۹۱).

لزوم توجه به اخلاقیات و ارزش‌ها همواره به عنوان یک مسئولیت مهم و سنگین بر دوش نظام‌های آموزشی و تربیتی جهان به‌ویژه در جوامع دینی احساس شده است (کارور، خوشبخت و مزیدی، ۱۳۹۳). برنامه‌های درسی اخلاقی^۳ در ملت‌های مختلف منعکس کننده‌ی فهم رو به رشد افراد در مورد ماهیت مفاهیم و معضلات اخلاقی و چارچوب‌های تصمیم‌گیری است (برسکای^۴، ۲۰۱۰ و ریمر^۵، ۲۰۰۶، به نقل از ریمر و نیماگادا^۶، ۲۰۱۵).

آتشک، قهرمانی، ابوالقاسمی، فراستخواه و ماه زاده (۱۳۹۱)، در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که در مجموع سه دوره تحصیلی، مفهوم اخلاقی صلح، مورد بی‌توجهی کامل و مفاهیم اخلاقی شأن و منزلت، گشاده‌رویی، بردباری، اعتماد، دوستی و رفاقت مورد کم‌توجهی قرار گرفته‌اند و مفاهیم وفاداری، مسئولیت‌پذیری، تعهد و وظیفه‌شناسی، احترام و ادب و نزاکت بیشترین میزان توجه را به خود اختصاص داده‌اند، همچنین بهترین محمل برای توجه به مفاهیم اخلاق جهانی در اهداف اخلاق، اجتماعی و اعتقادی و کمترین توجه در اهداف فرهنگی هنری، علمی آموزشی و زیستی بوده است. به نظر آهنگری و محلوجی‌زاده (۱۳۹۳)، کتاب می‌تواند در پرورش و تعالی اخلاق در جامعه‌ی امروزی بسیار موثر باشد. متون ادب پارسی پر از کتاب‌هایی است که هدف آن رشد اخلاقی است هم در جنبه فردی و هم در جنبه اجتماعی. همچنین در روش تربیت اخلاقی کلب‌رگ، تربیت اخلاقی نه به وسیله آموزش، بلکه انتقال دانش‌آموز از مرحله‌های پایین رشد اخلاقی به مرحله بالاتر از طریق هدایت کردن آنها به بحث درباره مشکلات اخلاقی است (نوروزی و عاطفت دوست، ۱۳۹۰).

کارور، خوشبخت و مزیدی (۱۳۹۳)، موانع آموزش اخلاق را شامل ناهماهنگی اولیا و مربیان، تناقض و دوگانگی بین عناصر تربیتی، دنیای مجازی و ارتباطات جمعی، آموزش و پرورش، معلم، گروه همسالان و برنامه درسی، می‌داند.

¹ ethical values

² Rodzalan & Saat

³ Ethics curricula

⁴ Barsky

⁵ Reamer

⁶ Reamer & Nimmagadda

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

آنچه نظر معلمان را در مدرسه به خود جلب می‌کند اینست که با وجود متون تربیتی غنی شده با آموزه‌های اخلاقی، تدریس آنها در کلاس درس، سخنرانی‌ها در زمینه اخلاق محوری، در حین عمل آنچه مشاهده می‌شود حاکی از ضعف و شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه در دانش‌آموزان است. پی‌بردن به خلاءهای اعتقادی، اخلاقی، عاطفی و معنوی توسط والدین و دست‌اندرکاران تربیت می‌تواند زمینه مساعدی برای شکل‌دهی، شکل‌گیری هویت دینی و اخلاقی نوجوانان و کاهش آسیب‌های رو به فزون باشد (مکیلانی، درانی و صالحی، ۱۳۹۷). به رغم بروز این وضعیت، بررسی پژوهشگران نشان داد که مطالعه‌ای که این فرایند و عوامل موثر در شکل‌نگرفتن رفتارهای اخلاقی را مورد کنکاش قرار دهد، وجود ندارد؛ بنابراین در این پژوهش تلاش شده است تا عوامل شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه متناسب با الگوی اسلامی ایرانی در دانش‌آموزان، را با رویکرد کیفی و روش نظریه برخاسته از داده‌ها و با تکیه بر رهیافت شارماز^۱، شناسایی و بازنمایی کند. بدین منظور پرسش زیر صورتبندی شده است:

موانع شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه متناسب با الگوی اسلامی ایرانی، چیست؟

روش

با نظر به اهمیت مطالعه در زمینه‌ی موانع و چالش‌های شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه متناسب با الگوی اسلامی ایرانی در دانش‌آموزان، پژوهشگران بر آن شدند با استفاده از رویکرد پژوهش کیفی و به روش «نظریه برخاسته از داده‌ها»^۲ از نوع سازاگرا مسئله مورد نظر را واکاوی کرده و خرده نظریه متناسب با آن را بازنمایی کنند. به کمک این روش می‌توان درباره وقوع یک فرآیند یا مشکل یا افراد مورد مشاهده یک نظریه را صورت‌بندی کرد (بازرگان، ۱۳۹۱، ص. ۹۳). پژوهش به روش «نظریه برخاسته از داده‌ها»، برای بررسی پدیده‌های چند وجهی از جمله مسائل اجتماعی مناسب است (جونز و آلونی^۳، ۲۰۱۱، نقل از غفوری و صالحی، ۱۳۹۵). روش نظریه برخاسته از داده‌ها، با پنج رویکرد اصلی شناخته می‌شود. از میان پنج رویکرد سیستماتیک، پدیدآینده، سازاگرا، تحلیل موقعیت و تحلیل ابعاد (غفوری و صالحی، در دست انتشار)، پژوهشگران این پژوهش را بر پایه‌ی رهیافت سازاگرای شارماز، تحلیل و گزارش کرده‌اند. شارماز بر معنایی تاکید دارد که شرکت‌کنندگان در یک بررسی (از پدیده‌ی مورد بررسی)، از خود ارائه می‌دهند. به دیگر سخن، در این رویکرد، بیشتر بر دیدگاه‌ها، ارزش‌ها، باورها، مفروضه‌ها و جهان بینی‌های افراد تاکید و تمرکز می‌گردد (بازرگان، ۱۳۹۱). خصیصه اصلی این رهیافت، تایید تاثیر تفسیری پژوهشگر^۴ بر داستان‌های بیان شده توسط مشارکت‌کنندگان است (لیندمان^۵، ۲۰۱۶). از آن جا که این مطالعه قصد داشت به واکاوی دیدگاه‌ها و باورهای دانش‌آموزان در زمینه‌ی شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه بپردازد، استفاده از این رهیافت مناسب به نظر می‌رسید.

نمونه‌گیری هدفمند^۶ صورت‌گرفت. سپس نمونه گیری نظری حول تکوین نظریه انجام شد. در این روش پژوهشگر به انتخاب آگاهانه مشارکت‌کنندگان می‌پردازد (جلالی، ۱۳۹۱، ص. ۳۱۳). افراد مصاحبه شونده از مدارس شهر صنعتی البرز انتخاب شدند. داده‌ها از طریق ۷ مصاحبه گروهی با دانش‌آموزانی که در دوره متوسطه اول تحصیل می‌کردند و از رفتارهای غیراخلاقی صورت گرفته در مدرسه و جامعه شکایت داشتند، گردآوری شد. در مجموع، ۱۲۰ نفر دانش‌آموز در

¹ Charmaz

² Grounded theory

³ Jones & Alony

⁴ researcher's interpretive influence

⁵ Lindemann

⁶ Purposive sampling

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین وبسوم خردادماه ۱۳۹۸

این مصاحبه‌های گروهی مشارکت داشتند. سن مشارکت‌کنندگان بین ۱۲ تا ۱۵ سال بود. مصاحبه‌ها در دامنه ۴۵ دقیقه تا ۶۰ دقیقه انجام گردید، برای مصاحبه از مصاحبه با روش گفتگوهای غیررسمی^۱، استفاده گردید. این روش کاملاً بر مبنای طرح سؤال‌های خودجوش در یک تعامل طبیعی استوار است، معمولاً از نوعی است که به عنوان جزئی از یک مشاهده‌ی مداوم شرکت‌کنندگان در پژوهش انجام می‌شود (گال و همکاران، ۱۹۹۶، ترجمه نصر و همکاران، ۱۳۹۱، ص. ۵۳۰). مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع ادامه داشت. پس از مصاحبه هفتم، اشباع داده‌ها حاصل شد. اشباع به این معنی است که هیچ داده‌ی جدید و اضافه‌ای که پژوهشگر بتواند ویژگی‌های مقوله‌ها را توسعه دهد، یافت نشود (گلنیر و اشتراش^۲، ۱۹۶۷). به منظور اعتباربخشی به یافته‌ها، از شیوه‌های خاص پژوهش‌های کیفی مانند کنترل یافته‌ها توسط مشارکت‌کنندگان (غفوری و صالحی، ۱۳۹۵)، که توسط ۴ نفر از مصاحبه‌شوندگان، صورت گرفت، و همچنین از روش چندسویه سازی تحلیلی (کُدگذاری توسط دو تحلیل‌گر)، استفاده شد.

تحلیل داده‌ها

برای دقت در تحلیل داده‌ها، از تحلیل با نرم افزار MAXQDA نسخه ۱۲ کمک گرفته شد. همچنین، برای تحلیل داده‌ها از روش کُدگذاری ابتدایی و کُدگذاری متمرکز استفاده شد. انواع کُدگذاری در رهیافت شارماز را در جدول (۲)، می‌بینید.

جدول ۲. انواع کُدگذاری در رهیافت شارماز (منبع، غفوری و صالحی، در دست انتشار).

کُدگذاری ابتدایی ^۳	در این مرحله تحلیلی، به نامگذاری هر کلمه، خط یا بخش داده‌ها، می‌پردازد.
کُدگذاری متمرکز ^۴	در این مرحله، ضمن استفاده از کدهای مهم تر و پرتکرارتر ابتدایی، به مرتب‌سازی، ترکیب، کامل کردن و سازماندهی مقادیر زیاد داده‌ها، پرداخته می‌شود.

پس از کُدگذاری ابتدایی، ۳۱۶ کد ابتدایی، استخراج شد. سپس پژوهشگران به بررسی کدهای بدست‌آمده پرداختند و کُدگذاری متمرکز را برای مرتب‌سازی کدهای مهم در مرحله کُدگذاری ابتدایی ادامه دادند و به ۱۴ مقوله (کد مهم)، دست یافتند (تصویر ۱).

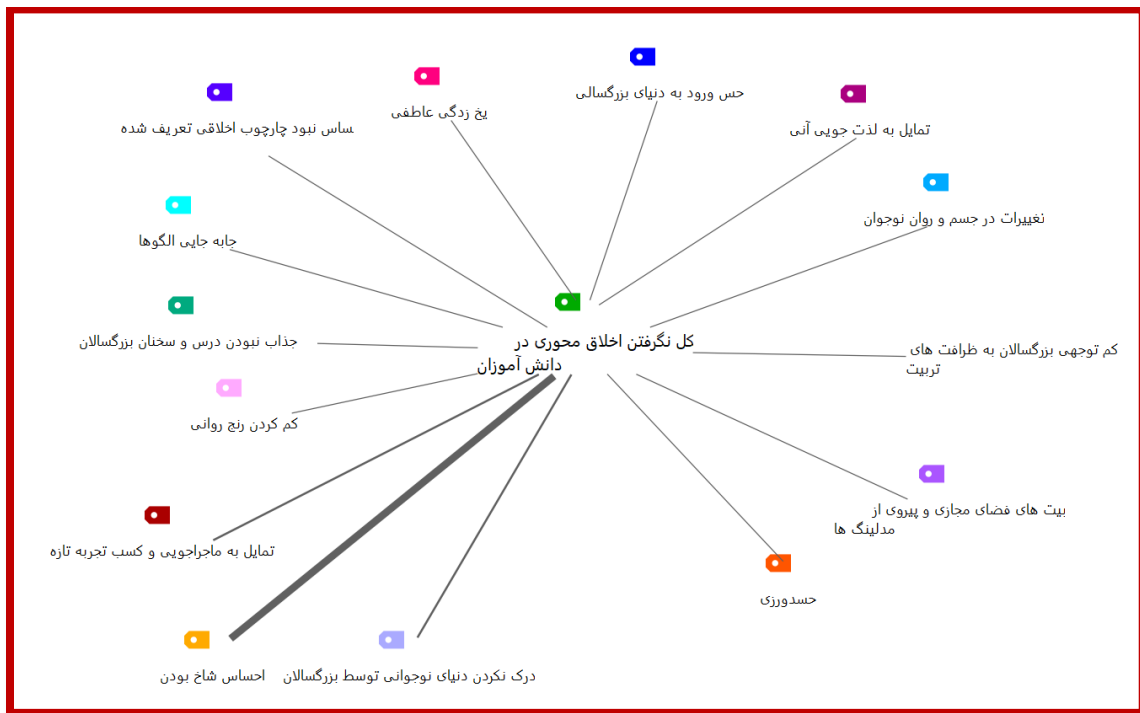
¹ the informal conversational interview

² Glaser & Strauss

³ Initial coding

⁴ focused coding

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

تصویر ۱. مقوله‌های شکل گرفته پس از کدگذاری متمرکز

در ادامه پس از گزارش ۱۴ مقوله‌ی ایجاد شده، به بیان خلاصه دیدگاه‌ها و باورهای دانش‌آموزان، در قالب روایت‌گونه پرداخته شده است.

یافته‌ها

بخش اول: تبیین مقوله‌ها

■ احساس شاخ بودن:

بر پایه نظرات مشارکت‌کنندگان، بروز و پیروی از اصطلاحات خاصی چون «شاخ بودن»، می‌تواند از عوامل کم‌توجهی دانش‌آموزان به رفتارهای اخلاق محورانه باشد. در نظر آن‌ها شاخ بودن به معنای این است که خاص و ویژه باشند تا همهی نگاه‌ها را به سمت خود بکشانند. برخی نوجوانان حاضرند برای اینکه شاخ باشند به اموری دست بزنند که حتی مخالف شأن انسانی باشد مانند استفاده از الفاظ رکیک؛ از دیگر مصادیقی که برای شاخ بودن در بین دانش‌آموزان رواج دارد، می‌توان به «داشتن غلط‌املائی عمدی در فضای مجازی، پیروی بی‌چون و چرا از مد نو، قیافه گرفتن برای دیگران، دیر پاسخ دادن به پیام‌های دیگران، تیکه انداختن، پوشیدن لباس‌های جلف و خاص و حتی فحش دادن به دیگران»، اشاره کرد. به نظر می‌رسد، با این رفتارهای سعی می‌کنند تا بین دیگران معروف شوند و همه آن‌ها را بشناسند.

خودنمایی و جلب توجه دیگران، می‌تواند انسان را تا به پایین رفتن از شان انسانی خودش بکشاند. "کسانی که رفتار درست و خوبی ندارند و مهربان نیستند و حرکات غیر اخلاقی و منفی دارند چون فکر می‌کنند با این رفتارها خیلی شاخ و معروف می‌شوند" (مصاحبه گروهی شماره ۲). "بعضی وقتا نوجوونا فکر میکنند اگه رفتارهای خاصی در پوشش و ... داشته باشن باکلاسن و یا فکر میکنند که این طرف خیلی شاخ در حالی که اصلا اینطور نیست" (مصاحبه گروهی شماره ۱). "ممکنه به هم فحش بدن شاید فکر می‌کنند اینجوری احساس دوستی بیشتری بینشون هست و با هم صمیمی میشن. بعضیا برای جلب توجه اینکارو میکنند بلند بلند تو خیابون میخندن اسم همو صدا میزنن لباس‌های ناجور میپوشن و به هم فحش میدن" (مصاحبه گروهی شماره ۱)

■ کم کردن رنج‌های روانی

تعداد قابل توجهی از مشارکت‌کنندگان اذعان داشتند که در اثر برخوردهای احتمالی که بزرگسالان در برابر برخی رفتارهای دانش‌آموزان دارند که این برخوردها اکثر اوقات سرزنش‌کننده و نصیحت‌گونه هستند، مانع می‌گردد تا دانش‌آموزان در خانه و مدرسه صداقت لازم را نداشته باشند، بنابراین به پنهان‌کاری روی می‌آورند. آن‌ها از واکنش پدر و مادر و معلمان خود بیم دارند، چرا که با تجربیات قبلی دریافته‌اند که مورد عتاب قرار می‌گیرند؛ پس سعی می‌کنند از رنج و درد و ترس دوری کنند. آنها بعضاً پس از داشتن صداقت، مورد بی‌مهری و محرومیت قرار گرفته‌اند. این مقوله از پرتکرارترین کدها بود که تعداد زیادی از مشارکت‌کنندگان به آن اشاره کرده بودند این می‌تواند به معنای نداشتن مهارت لازم در برخورد با مسائل و مشکلات در بزرگسالان باشد که به دلیل دارا نبودن مهارت‌های حل مسئله، به طور ناخواسته باعث پرورش رفتارهای ضد اخلاقی در دانش‌آموزان شده‌اند. همچنین دانش‌آموزان به دلیل تمایل به دوری از تمسخر توسط همسالان خود سعی در پشت پا زدن به رفتارهای اخلاقی دارند. زمانی که در بین همسالان خود، رفتارهای اخلاقی و ارزشی محبوبیتش را از دست بدهد، آموزش مهارت‌های تاب‌آوری به دانش‌آموزان از اهمیت دوچندانی برخوردار است "پدر و مادرم هم وقتی نمره کم می‌گیرم یا کاری که اون‌ها دوست ندارند انجام میدم من رو خیلی دعوا می‌کنن." "چون می‌ترسن اگه راستشو بگن از دست اون عصبانی بشن و یا اعتماد دیگران رو نسبت به خودش از دست بده دانش‌آموزان به خاطر اینکه والدین به صورت درست برخورد نمی‌کند و دعوا و فریاد راه می‌اندازن و به علت ترس." "ممکنه بچه‌ها با معلمان و والدینشون صادق نباشن، یکی از دلایل ترس بچه‌ها از معلمان یا پدر و مادر است زیرا می‌ترسن که با گفتن حرفشان مورد بی توجهی قرار بگیرند تمسخر بشن یا اینکه دعوايشان کنن برای همین حرفاشونو نمیگن ولی اونها باید در هر شرایطی صادق باشن" (مصاحبه گروهی شماره ۱).

"وقتی دوستانم کار بدی انجام می‌دن و من به آن‌ها تذکر می‌دم با تمام بی ادبی میگن که به تو ربطی نداره و تو فکر می‌کنی کی هستی که اینجوری به ما میگی. بیشتر بچه‌ها منو به خاطر حجابم و ایمانم مسخره می‌کنند و این منو خیلی اذیت میکنه و خیلی رو من تاثیر گذاشته من قبلاً نماز رو همیشه به موقع می‌خوندم ولی دوستانم باعث شده‌اند من اهمیتم نسبت به نماز کم بشه. بعضی موقع‌ها نماز رو هم نمیخونم" (مصاحبه گروهی شماره ۲).

■ جا به جایی الگوها

به نظر می‌رسد الگوپذیری در دانش‌آموزان و به ویژه سنین نوجوانی، قدرت بالایی در شکل‌دهی رفتارهای دانش‌آموزان دارد. این امر زمانی که دانش‌آموزان به تقلید از الگوهای نامناسب در دوستان و خانواده و حتی جامعه روی می‌آورند، آسیب‌زا می‌گردد. به دلیل اثرپذیری شدید دانش‌آموزان از الگوها، به نظر می‌رسد، برخی از دانش‌آموزان با مشاهده رفتارهای ضد اخلاقی در دوستان خود و جامعه، آنها را تکرار می‌کنند تا هم‌رنگ آن‌ها باشند و در اصطلاح «پیش‌دیگران کم نیاورند».

"چون دیگران رو دانش‌آموز اثر می‌زارن. دیدن بقیه افراد در جامعه و دانش‌آموزان میخوان مثل اونا باشن تا احساس نکنن کم آوردن." "مثلاً من خیلی دوست دارم چادر سر کنم اما به خاطر دوستانم نمیتونم و هم به علت انتخاب دوست نامناسب؛ چون نوجوانی سنیه که ما دوست‌های زیادی داریم و بیشتر به حرف اونا گوش میدیم و دوست تاثیر زیادی به رفتارهای ما می‌گذاره." "نوجوانان در خانواده یک فرد را الگوی خود قرار داده که هم پوشش نادرست داره و هم رفتار آن بده" (مصاحبه گروهی شماره ۳).

■ یخ زدگی عاطفی

برخی دانش‌آموزان، احساس می‌کنند که محبت و عاطفه لازم در خانواده و بین اعضای آن وجود ندارد و بنابراین در پی جذب محبت در جای دیگر از جمله خارج از خانه و خانواده و فضای مجازی هستند. اگر چه انتظار می‌رود نیاز به محبت و تعلق و توجه به تأمین آن، در خانواده مورد توجه قرار گیرد، اما به زعم برخی از نوجوانان مورد مطالعه، نبود این شرایط،

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم و سوم خرداد ۱۳۹۸

زمینه شکل‌گیری تبعات دیگری که می‌تواند به افت رفتارهای اخلاقی و گرایش به امور غیراخلاقی دامن بزند، را فراهم نماید. تاملی بر روایت‌های برآمده از مصاحبه با نوجوانان مورد مطالعه که درگیر موارد غیراخلاقی نظیر برقراری ارتباط با جنس مخالف بودند نشان داد که برخی از ایشان از خانه خود با تعبیرهایی چون سرد بودن و یخ زدن در جو عاطفی خانواده یاد می‌کنند، که ضرورت دارد مورد توجه جدی متولیان فرهنگی قرار گرفته و با استفاده از ظرفیت آموزش‌های همگانی، آموزش‌های مناسبی را در دستور کار قرار دهند.

"چون فکر می‌کنم در خانه به او توجه نمیشه و دنبال محبت از رابطه‌های اشتباه سر درمیارن!" و فکر می‌کنم که کانون خانواده اونها سرد شده و کسی به او محبت نمی‌کنه طوری که این جمله در فضای مجازی بسیار بسیار پخش شده: من تو کانون گرم خانواده دارم یخ می‌زنم!" به نظر من چون در خانواده‌هایشان کمبود محبت دارن زمانی که از یه فرد می‌بینن به اونها محبت می‌کنه به سمت اون کشیده میشن و عقده‌هایی که داشتن را با این روش برطرف می‌کنن". (مصاحبه گروهی شماره ۴).

تغییرات در جسم و روان نوجوان

دانش‌آموزان در سنین نوجوانی، تغییراتی را در جسم و روان خود احساس می‌کنند که می‌تواند در صورت مورد غفلت قرار گرفتن این موج تغییرات، دچار رفتارهای ضد اخلاقی گردند. دانش‌آموزان تحت تاثیر سن بلوغ، ممکن است در برابر بزرگسالان چون والدین و معلمان به رفتارهای هنجارشکانه نظیر پرخاشگری بپردازند یا در صورت عدم آموزش و مراقبت مناسب، مرتکب خودارضایی شوند. تغییرات شکل‌گرفته، اگر با مراقب و آموزش مناسب والدین و مدرسه همراه نباشد، می‌تواند زمینه‌ساز بی‌تفاوتی نسبت به انجام وظایف و در برخی موارد، بروز مواردی از رفتارهای غیر اخلاقی شود.

در کودکی دوست دارن مادر همدم رازشون باشه اما نوجوانان دوست دارن مستقل و آزاده رفتار کنن. وقتی پدر و مادر نوجوانان رو محدود میکنن نوجوانان دچار تنهایی و افسردگی یا روابط نامناسب میشن (مصاحبه گروهی شماره ۵). چون نوجوان در دوره ی نوجوونی هورمونهای بدنشون تغییر می‌کنه و ناخودآگاه عصبی میشن. (مصاحبه گروهی شماره ۳). من خودم به عنوان یه دانش‌آموز به دلیل تنبلی و بی حالی و خستگی بیش از حد به انجام وظایفم برس (مصاحبه گروهی شماره ۱).

جذابیت‌های فضای مجازی و پیروی از مدلینگ‌ها

فضای مجازی به دلیل سهولت در دسترسی به اطلاعات و تنوع بخشی به اخبار و آموزش‌های آن، برای نوجوانان جذابیت‌های فراوانی دارد. با توجه به حساسیت‌ها و ویژگی‌های موقعیتی نوجوانان، استفاده نابجا از فضای مجازی، می‌تواند برای دانش‌آموزان خطرآفرین باشد و بر شکل‌گیری رفتارهای اخلاق‌محورانه در دانش‌آموزان تاثیر منفی داشته باشد. گرایش و ترویج مُدگرایی یکی از مهم‌ترین آسیب‌های استفاده کنترل‌نشده از فضای مجازی، در بین دانش‌آموزان است. دانش‌آموزان ممکن است بدون توجه به اخلاقی بودن برخی افعال، به پیروی مطلق از برخی مدلینگ‌ها بپردازند که همسو با رفتارهای اخلاقی اسلامی ایرانی نیست.

به نظر من هم به خاطر وضعیت جامعه و هم به خاطر فضای مجازی است. به خاطر اینکه اکنون یکی از مشکلات دانش‌آموزان که همه رو درگیر کرده است استفاده نابه جا و نادرست از تکنولوژی است. دانش‌آموزان باید بدونن که باید از هر چیزی در زندگی خود درست استفاده کنن. (مصاحبه گروهی شماره ۶). چون ممکنه تحت تاثیر فضای مجازی و مدهای کشورهای دیگه قرار بگیره و بخواد مثل اون رفتار بکنه و لباس بپوشه تا در جامعه متفاوت باشه و دیده بشه. (مصاحبه کننده شماره ۱).

حسدورزی

حسادت به دیگران از عوامل شکل‌گیری رفتارهای غیراخلاقی در دانش‌آموزان است. با اینکه حسدورزی خود فعلی غیراخلاقی است، اما از آنجا که از نظر مشارکت‌کنندگان، این احساس منفی، خود می‌تواند موجب بروز رفتارهای غیراخلاقی دیگری گردد، پژوهشگران این مقوله را در تحلیل، مهم یافتند و به همین دلیل می‌توان حسادت به دیگران را

هشتمین کنگر اس الکوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الکوی پیشرفت؛ پیشران ها، چالش ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خرداد ۱۳۹۸

ریشه‌ی برخی رفتارهای غیراخلاقی مانند تبدیل رقابت‌های دانش‌آموزی به دشمنی بین آنها تلقی کرد. در صورت شکل‌گیری و تشدید حسادت، محتمل است دانش‌آموزان از کمک کردن به همکلاسان خود، خودداری می‌کنند. همچنین دوست دارند به لحاظ زیبایی، هوش، پیشرفت در تحصیل و ... سرآمد باشند و اگر همکلاسی آن‌ها در موردی از آن‌ها پیشی بگیرد، حسادت می‌ورزند. بر طبق نظرات مشارکت‌کنندگان در برخی موارد سرزنش‌های والدین، باعث برانگیخته شدن حس حسادت در دانش‌آموزان می‌شود.

"وقتی همکلاسیم آدم خوشگلی باشه باهوش باشه زندگی شادی داشته باشه با خونوادش خیلی صمیمی باشه یا حتی به خدا نزدیک باشه همه ی اینها باعث میشه انسان حسودی کنه یعنی از من بهتر باشه". "حسودی، دوست ندارم کسی از من بالاتر و بهتر باشه". "اگه نمرانش مورد قبول نباشه و سرزنش‌های دیگران و پدر و مادرش نیز باعث میشه تا حسادت کنند و بخیلی به او غالب بشه." (مصاحبه گروهی شماره ۱).

▪ درک نکردن دنیای نوجوانی توسط بزرگسالان

دانش‌آموزان اذعان داشتند که بزرگسالان و از آن جمله والدین و معلمان در برخی اوقات نوجوانان را درک نمی‌کنند. مکرر مورد بازخواست قرار گرفتن توسط بزرگترها، انعطاف‌پذیر نبودن در برخورد با دانش‌آموزان، غر زدن به دانش‌آموزان و توقع زیاد داشتن از آن‌ها، می‌تواند زمینه فاصله گرفتن نوجوانان از بزرگسالان و در نتیجه از بین رفتن مرجعیت بزرگسالان و به‌ویژه والدین در نزد نوجوانان و کم یا بی‌اثر شدن راهنمایی‌های ایشان را فراهم ساخته و به ایجاد شرایطی برای افزایش احتمال بروز رفتارهای غیراخلاقی دانش‌آموزان دامن زند.

"یه بار لباسمو جمع نکرده بودم مادرم وقتی منو دید، اینقدر غر زد که منم جواب پس دادم و همیشه جواب میدم." (مصاحبه گروهی شماره ۲). "به دلیل محدودیت بیش از حد نوجوونا در مدرسه و یا محدودیت بی جا در برخی موقعیت‌ها برای دختران باعث میشه اونا خط قرمزهای دینی رو رد کرده و اینطور خودشونو تخلیه کنن." (مصاحبه گروهی شماره ۱). "من بعضی وقتا سر مادرم داد می‌زنم. چون احساس می‌کنم وقتی با آرامش حرف می‌زنم مرا درک نمی‌کنه حتما باید داد بزنم تا حرف‌هام را درک کنه." (مصاحبه گروهی شماره ۲).

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

■ تمایل به لذت‌جویی آنی

در برخی مواقع دانش‌آموزان برای لذت‌جویی آنی و سرگرمی، رفتارهای غیراخلاقی انجام می‌دهند. به دلیل اختلافات خانوادگی و احساس یخ‌زدگی عاطفی، برخی از دانش‌آموزان به لذت‌جویی‌های لحظه‌ای روی می‌آورند؛ این امر می‌تواند در اثر دلایل متعددی نظیر فراموشی یاد خدا و غفلت زدگی رخ دهد.

اینا به خوشی‌های لحظه‌ای دل خوشن، دیگه خونواده براشون مهم نیست. (مصاحبه گروهی شماره ۱). بعضیا اینقد مشکلاتشون زیاده که خوشی‌های کوتاه براشون کافیه و راضی کننن. (مصاحبه گروهی شماره ۵). یک نوع سرگرمی می‌خواهند تا وقت خودرا پر کنن. (مصاحبه گروهی شماره ۴). چون که اونا همیشه در فکر مد و مدگرایی هستن و به عاقبت خود هیچ فکر نمی‌کنن که من یکی از فامیلهامون در کردستنه وقتی ازش پرسیدم چرا اینقدر بدحجاب هستی گفت برای من فقط راحتی در این دنیا مهمه. (مصاحبه گروهی شماره ۴). چون اعتقاد به خدا و پیامبر در آنها وجود ندارد. (مصاحبه گروهی شماره ۳).

■ حس ورود به دنیای بزرگسالی

احساس گذر از دوران کودکی در دانش‌آموزان نوجوان سبب می‌شود برای اثبات اینکه بزرگ شده‌اند و می‌توانند خودشان تصمیم بگیرند، در برخی مواقع دچار افعال غیراخلاقی می‌شوند. افراط در آموزش مستقیم و تذکر دادن‌های افراطی می‌تواند به سرباز زدن دانش‌آموزان از انجام رفتار اخلاقی و کم‌اثر شدن نصایح و اندرزهایی که به ایشان گفته می‌شود بینجامد.

به نظر من به دلیل سن اونهاست. سن نوجوانی در این سن اونها احساس غرور می‌کنن و از حرف‌ها و نصیحت‌های بزرگترها خوششون نمیاد و فکر می‌کنن آن‌ها صلاحشان را نمی‌خواهند فکر می‌کنند به اندازه کافی بزرگ شده‌اند، زودرنج و عصبانی هستند، همچنین فکر می‌کنن خیلی می‌دونن. چون در سنی هستن که دیگران او رو کودک حساب می‌کنن ولی او حس می‌کنه بزرگ شده و دیدگاه آنها با همدیگه فرق داره. (مصاحبه گروهی شماره ۳). نوجوونا احساس میکنن دیگه بزرگ شدن و نیازی به کمک ندارن به این مسائل بی توجهی می‌کنن. این اخلاق دوره نوجونی اونهاست و پدر و مادر و معلمان باید درک کنن که بچه‌ها بزرگ شدن. (مصاحبه گروهی شماره ۶).

■ تمایل به ماجراجویی و کسب تجربه تازه

طبق نظر مشارکت‌کنندگان در برخی موارد نوجوانان در پی کشف آنچه نسبت به آن کنجکاو هستند و برای‌شان نو و جذاب است، دست به رفتارهای غیراخلاقی می‌زنند. آن‌ها به دنبال شناخت بیشتر از افراد و روابط بین فردی و فضاهای تازه، به رفتارهای غیراخلاقی چون وارد شدن در روابط غیرعرفی در اجتماع و در فضای مجازی دچار می‌گردند. برای کنجکاو و اینکه بفهمن تو فضای مجازی چه خبره چند روز که دنبال ارتباطات خیابانی و یا فضای مجازی میرن و معتاد میشن و دیگه نمیتونن به دنبالش نرن، درست مثل مواد مخدره. به دلیل اینکه می‌خوان این ارتباطات رو تجربه کنن و بدونن چه مدلی و چه جوریه. به دلیل سنی که در اون قرار دارن، مخصوصا ما که دوست داریم همه چی رو تجربه کنیم. (مصاحبه گروهی شماره ۴).

■ جذابیت اندک محتوا دروس و سخنان بزرگسالان و شیوه ارائه آن

دانش‌آموزان محتوای برخی دروس اخلاقی تدریس‌شده در مدارس را تکراری می‌دانند. به نظر آنان تکرار موضوعات اخلاقی به صورت دروس نظری، برای دانش‌آموزان جذاب نیست. در نتیجه دانش‌آموز دچار اشباع‌زدگی محرک‌شده و نسبت به دروسی که در حد سخنرانی است و تکرار مکررات است، دلزده می‌گردند. سخنان نصیحت‌گونه برخی معلمان و والدین و همچنین اعمال تبعیض بین دانش‌آموزان، موجب شکل نگرفتن رفتارهای اخلاقی در دانش‌آموزان می‌گردد. دانش‌آموزان سخنان معلمان یا والدینی که خود عامل به سخنانشان نیستند را نمی‌پذیرند. در ضمن قضاوت‌های مطلق‌انگارانه و برخوردهای ناامیدکننده و اجبارگونه برخی معلمان به ویژه در معلمان دروسی چون معارف که در آن معلم در پی تحمیل عقاید خود به دانش‌آموزان باشد زمینه کم‌توجهی یا بی‌زاری دانش‌آموزان نسبت به رعایت و التزام به

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

رفتارهای اخلاق محورانه را فراهم می‌آورد. در ضمن شواهد امر نشان می‌دهد در اکثر مواقع، استفاده از مشوق‌های مادی صرف در اموری مانند دعوت به نماز و حجاب، برای دانش‌آموزان نوجوان خوشایند نبوده و در نهایت به ایجاد دلبستگی و التزام به انجام امور اخلاقی منتج نمی‌گردد، واکاوی در نظرات دانش‌آموزان نشان داد که ایشان تمایلی به دریافت "چک امتیاز" در ازای خواندن نماز ندارد بلکه مایلند تا معلمان و نظام آموزشی با استفاده از روش‌های ارائه متناسب با مقتضیات سنی و موقعیتی دانش‌آموزان و بهره‌گیری از محتوایی مورد نیاز، به زمینه‌سازی برای شکل‌دهی باورهای دینی و اخلاقی در دانش‌آموزان و به ویژه در محیط مدرسه خود بپردازند. در مجموع به نظر می‌رسد، چون روش تربیتی که بزرگسالان برای دانش‌آموزان در نظر می‌گیرند و محتوای دروس اخلاقی، برای دانش‌آموزان جذابیت و تناسب کافی را ندارد، نتوانسته در سطح قابل قبولی، ارتباط لازم برای ایجاد دلبستگی به رعایت امور اخلاقی متناسب با آموزه‌های اسلامی در خلوت و جلوت را در دانش‌آموزان ایجاد نماید.

"اولش باید رو قدرت درک و فهم ما کار کنن. برا نماز خوندن به ما چک امتیاز میدن این درست نیست ما باید اول ایمان داشته باشیم بعد عمل کنیم." چیزی تکراری از اول ابتدایی همونا رو هر سال به ما میگن وضو چه شکلیه نماز چطوره." "میخوان به ما یه سری چیزا رو بقبولونن نمیخوان که ما درک کنیم." "واقعا روزهایی که درس معارف داریم غصه ام میگیره. غم و غصه عالم میاد تو وجودمون تو کلاس معارف میخوان تحمیل کنن." (مصاحبه شماره ۵). "همچنین نصیحت کردن والدین و معلمان طوری که انگار کسی جز اونها از چیزی سر در نمیاره." "چون به نظر من برخی از دانش‌آموزان دوست ندارن در برخی موضوعات نصیحت شون کنن و اما در برخی از مسائل مثل نماز، حجاب و احترام و ایمان به خود اون فرد برمیگرده اگه شخصی حجاب داشته باشه که هیچ و اگه دوست نداشته باشه به نظر من نباید نظر خودشونو به اون تحمیل کنن." (مصاحبه گروهی شماره ۶).

■ احساس نبود چارچوب اخلاقی تعریف شده

بر پایه‌ی نظرات مشارکت‌کنندگان، دانش‌آموزان احساس می‌کنند، افراد دیگر در اجتماع و حتی در خانه، چارچوب اخلاقی را رعایت نمی‌کنند. در این‌صورت دانش‌آموز چون در جامعه با موارد فراوان رفتارهای غیراخلاقی مواجه می‌شود، تشخیص چارچوب اخلاقی و غیراخلاقی برایش دشوار می‌گردد. دانش‌آموزانی که اخلاق محور نبوده و یا مبتنی بر بخش مورد انتظار از آموزه‌های اخلاقی دین مبین اسلام عمل نمی‌کنند، اذعان داشته‌اند که در برخی اوقات، چارچوب‌ها برایشان روشن نشده است.

"چون که از وقتی به دنیا اومده هیچ کس این قوانین اخلاقی رو رعایت نکرده و به او نگفته تو یه سری چارچوب داری و با توجه به انسان‌های اطرافش اینجوری رفتار میکنه و تربیت خانوادگی تاثیر داره." (مصاحبه گروهی شماره ۶). "چون اگه رفتار بچه‌ها بد است حتما از خانواده خود الگو گرفته ان و از خانواده تقلید کردن." (مصاحبه گروهی شماره ۱).

■ کم‌توجهی بزرگسالان به ظرافت‌های تربیت

بر پایه‌ی نظر مشارکت‌کنندگان در برخی موارد، بزرگسالان، بدون توجه به دنیای نوجوانان و ویژگی‌های موقعیتی و ماهیتی آن، به بیان کاستی‌های نوجوان به صورت غیراصولی می‌پردازند و در نتیجه موجبات لجبازی دانش‌آموزان را فراهم می‌آورند. تربیت امر ظریفی است و نیاز است بزرگسال بدون برچسب زدن به نوجوان، از طریق یک مراقبت باغبانانه، به هدایت دانش‌آموزان بپردازند.

"مادری به دخترش میگه: اون شالتو بکش جلو چی ازت کم میشه؛ این نحوه گفتن درست نیست خب میتونه بگه: اگه موهات بیرون نباشه جذابیتت بیشتر میشه." (مصاحبه گروهی شماره ۵). "چون بعضی افراد حس درونیشان مثل عقده و لجاجته و خیلی دوست دارن با جنس

^۱ نوعی مشوق مادی است که در برخی از مدارس برای ایجاد انگیزه مورد استفاده قرار می‌گیرد

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

مخالف حرف بزنی... چون دانش آموزان در سن حساسی قرار دارن و ممکنه یه رفتار ناخوشایند از طرف پدر و مادر آنها رو به سمت جنس مخالف بکشونه". (مصاحبه گروهی شماره ۴).

بخش دوم: تکمیل گزارش یافته‌ها با جدول‌های حاصل از نرم افزار مکس کیو دی ای و نظریه تکوین یافته

در تصویر ۲ و ۳ که خروجی نرم افزار مکس کیو دی ای است، دو نمونه از مقوله‌ها و زیرمقوله‌های حاصل از پژوهش به تصویر کشیده شده است. احساس شاخ بودن و یخ‌زدگی عاطفی از عوامل شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه در دانش‌آموزان است.

Code System	مصاحبه گروهی 1	مصاحبه گروهی 2	مصاحبه گروهی 3	مصاحبه گروهی 4	مصاحبه گروهی 5	مصاحبه گروهی 6	Coded segments
احساس شاخ بودن							احساس شاخ بودن 36 - 36 (0)
عوامل شکل نگرفتن اخلاق محوری در دانش آموزان							دانش آموزان فکر میکنند شاخ هستن و بی فرهنگی هم باعث این مشکل میشه. 37 - 37 (0)
احساس شاخ بودن							چون دانش آموزان فکر میکنند با این لباس و طرز فکر و رفتار خیلی شاخ میشن ولی اینطور نیست. 38 - 38 (0)
خودنمایی							
مقاومت شدن و دیده شدن							
احساس شاخ بودن با انجام رفتارهای خاص							
تمایل به مرکز توجه بودن							
تمایل به کسب رتبه اول							
حسود							
جاذبیت های فضای مجازی و نبود از مدلینگ ها							
تغییرات در جسم و روح نوجوان							
درک نکردن دنیای نوجوانی توسط بزرگسالان							
تمایل به لذت جویی آبی							
حس ورود به دنیای بزرگسالان							
یخ زدگی عاطفی							
تمایل به اطفاء حس کنجکاو و کسب تجربه تازه							
جذاب نبودن درس و سخنان بزرگسالان							
کم کردن روح نوجوان							
احساس نبود چارچوب اخلاقی تعریف شده							
جایه جایی الگوها							
بین نوجوان بزرگسالان به پیوندگی های تربیت							

تصویر ۲. مقوله احساس شاخ بودن و زیرمقوله‌های آن به همراه برخی روایت‌های مشارکت‌کنندگان

Code System	مصاحبه گروهی 1	مصاحبه گروهی 2	مصاحبه گروهی 3	مصاحبه گروهی 4	مصاحبه گروهی 5	مصاحبه گروهی 6	Coded segments
احساس کمبود محبت در خانه							چون فکر می کنن در خانه به او توجه نمیشه و دنبال محبت از رابطه های لنتیبه سر درمیان 3 - 3 (0)
احساس کمبود محبت							کمبود محبت 3 - 3 (0)
احساس کمبود محبت در خانواده							کمبود محبت 5 - 5 (0)
به دلیل اینکه کمبود محبت در خانواده بی داد می کنن							8 - 8 (0)
و فکر می کنن که کلون خانواده اونها سرد شده							
احساس بزرگسالان به پیوندگی های تربیت							
احساس اهمیت ندادن به نوجوان در خانواده							
تمایل به اطفاء حس کنجکاو و کسب تجربه تازه							
جذاب نبودن درس و سخنان بزرگسالان							
کم کردن روح نوجوان							
احساس نبود چارچوب اخلاقی تعریف شده							
جایه جایی الگوها							
بین نوجوان بزرگسالان به پیوندگی های تربیت							

تصویر ۳. مقوله یخ‌زدگی عاطفی و زیرمقوله‌های آن به همراه برخی روایت‌های مشارکت‌کنندگان

بر اساس نتایج حاصل از تحلیل روایت‌های مشارکت‌کنندگان، می‌توان بیان کرد که: نظام باورها و نظام اخلاقی دانش‌آموزان در برخی موارد به درستی شکل نگرفته است که بخشی از آن، به کاستی‌های نظام باورها و نظام اخلاقی بزرگسالان که مربی دانش‌آموزان هستند، مربوط می‌باشد. این یافته با مطالعه مکیلانی و همکاران (۱۳۹۷)، همسو است. آن‌ها در مطالعه خود اذعان داشتند که دانش‌آموزان مورد مطالعه، نسبت به باورهای دینی، نگاهی احساسی و به دور از درک اولویت‌های دینی دارند. برخی از بزرگسالان مبتنی بر باورهای غیرعلمی و به شیوه‌هایی نادرست نظیر «برچسب زدن»، «تحقیر و سرزنش کردن» و «اجبار و تلقین کردن» برای تربیت دانش‌آموزان اقدام نموده که این رویه نه تنها برای نوجوانان خوشایند نیست، بلکه زمینه واپس‌زنی و تعمیم‌ناجای سایر آموزه‌های اخلاقی را ایجاد نموده است؛ به گونه‌ای که برخی از نوجوانانی که با این روش‌های نادرست مواجه شده‌اند، نسبت به بسیاری از آموزه‌ها، هنجارها و ارزش‌های اخلاقی، کم‌توجه یا بعضاً بی‌توجه شده و می‌شوند. همچنین ضرورت دارد آن‌دسته از آموزه‌ها و رویه‌های موجود در نظام آموزشی طراحی شده توسط بزرگسالان، که مبتنی بر رقابت‌ها و خطو مشی برد-باخت، تدوین شده و به پرورش دانش‌آموزان

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

می‌پردازد، اصلاح شود. بخشی دیگر از این پدیده، به پیرنگ بودن حضور دوستان و مدلینگ‌ها در زندگی نوجوانان مربوط است که ضرورت نظارت بیشتر بزرگسالان بر آن دوچندان است. پرواضح است که ایجاد و به کارگیری چارچوب‌های اخلاقی شفاف، متوازن و هماهنگ در خانواده‌ها و اجتماع، می‌تواند، در مسیریابی درست به دانش‌آموزان کمک کند. آگاهی بزرگسالان و دانش‌آموزان به تغییرات دوران بلوغ، می‌تواند زمینه برخورد صحیح بزرگسالان با مسائل نوجوانان را فراهم کند. بزرگسالان قادر هستند تا با توجه به ظرافت‌های تربیت و سرشار نمودن نوجوانان از عاطفه و محبت، نوجوانان را در امور اخلاقی با خود همراه نمایند.

بحث و نتیجه‌گیری

پس از تحلیل داده‌ها، ۱۴ مقوله، ایجاد شد: احساس شاخ بودن، کم کردن رنج روانی، جا به جایی الگوها، یخ‌زدگی عاطفی، تغییرات در جسم و روان نوجوان، جذابیت‌های فضای مجازی و پیروی از مدلینگ‌ها، حس‌دورزی، درک نکردن دنیای نوجوانی توسط بزرگسالان، تمایل به لذت‌جویی آنی، حس ورود به دنیای بزرگسالی، تمایل به ماجراجویی و کسب تجربه تازه، جذاب نبودن درس و سخنان بزرگسالان، احساس نبود چارچوب اخلاقی تعریف شده، کم‌توجهی بزرگسالان به ظرافت‌های تربیت، مقوله‌های حاصل از گدگذاری بودند، در مجموع عواملی که مانع شکل‌گیری رفتارهای اخلاق محورانه در دانش‌آموزان می‌شود، محصول دو عامل کلی شامل: نظام باورهای اخلاقی دانش‌آموزان و نظام باورهای اخلاقی بزرگسالان است. (تصویر ۴).

تصویر ۴. عوامل شکل نگرفتن رفتارهای اخلاق محورانه در دانش‌آموزان

نتایج تحلیل مصاحبه‌های گروهی نشان داد، غلبه بیمارگونه حس برتری‌جویی در دانش‌آموزان زمینه‌ساز شکل‌گیری یا تشدید رفتارهایی چون شاخ بودن در دانش‌آموزان می‌گردد. به نظر می‌رسد برداشت‌های ذهنی دانش‌آموزانی که از کیفیت مناسب از رفتارهای اخلاق‌محورانه برخوردار نیستند به گونه‌ای است که خود را با دیگران مقایسه می‌کنند و این پدیده

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و بیست و سومین خردادماه ۱۳۹۸

زمینه شکل‌گیری و تشدید ایجاد رشک در دانش‌آموزان را فراهم آورده است. حضرت علی (ع) در روایت نورانی ۵۲۴۲ غر الحکم، در این مورد می‌فرماید: «منشاء و ریشه‌ی رذایل، حسد است». در قرآن کریم نمونه‌هایی از حسدورزی ذکر شده است: داستان هابیل و قابیل، برادران یوسف، پسر نوح و... (خانی، ۱۳۸۶). به نظر می‌رسد، خودنمایی و جلب توجه بیمارگونه، می‌تواند زمینه‌ساز تنزل انسان از شأن و مرتبه انسانی‌اش گردد و ضرورت دارد با آموزش صحیح، شیوه‌های صحیح و اخلاقی ابراز وجود به نوجوانان آموزش داده شود.

به نظر می‌رسد برخی از باورهای مشوق رقابت‌جویی افراطی که مبتنی بر آموزه‌های مادی‌گرایانه از سوی برخی از بزرگسالان به دانش‌آموزان تزریق می‌شود زمینه شکل‌گیری و تقویت احساس منفی حسدورزی را فراهم می‌سازد. پرورش تک‌بُعدی و توجه بیش از نیاز به دروس غیر عملی، مانع کشف استعدادهای دانش‌آموزان می‌گردد. در حالی که اگر استعدادهای دانش‌آموزان به موقع و به درستی شناسایی و جهت‌دهی شده و زمینه‌ی رشد و پرورش بیشتر آن‌ها فراهم گردد، دانش‌آموزان مسیر اصلی خود را می‌یابند و کمتر مبتنی بر رویه‌های کوشش و خطا، طی طریق کرده و با اتلاف منابع، فرصت‌ها و موقعیت‌ها مواجه می‌شوند. و در صورت کامیاب شدن در مسیر استعداد و علائق خود، کمتر دچار آسیب‌ها و انفعال‌های روانی مانند حسادت و رقابت‌جویی منفی می‌گردند.

امیرمؤمنان حضرت علی(ع) ریشه‌کنی حرص را عامل استقرار قناعت در زندگی قلمداد کرده‌اند. در جایی دیگر، قناعت را عامل عزت و طمع را عامل ذلت برشمرده‌اند (آمدی، ۱۳۷۸، به نقل از اکبری، ۱۳۹۵). برخی از مشارکت‌کنندگان اذعان داشتند که علاقه‌مند هستند تا در همه موارد، و به هر شیوه‌ایی، گوی سبقت را از بقیه برابند و در برخی موارد، با دست زدن به رفتارهای دون شأن انسان نظیر بدگویی پشت سر دوستان و حسادت به همسالان، به حس برتری‌جویی مطلق خود پاسخ دهند؛ این امر لزوم بازشناسایی و کنکاش بیشتر و در سطح وسیع‌تری از مخاطبان را به منظور تعیین سهم هر یک از عوامل و پیامدهای ناشی از شکل‌گیری این قبیل رفتارها را دوچندان می‌نماید. پرواضح است که حرص و طمع، تنها به مال‌اندوزی ختم نمی‌شود و انسان ممکن است تحت شرایطی در مواردی چون جلب توجه دیگران دچار طمع‌ورزی شده و مرزهای اخلاقی را زیر پا بگذارد. این امر لزوم تدوین برنامه‌درسی اخلاق‌محور به منظور ارتقای سطح و عمق باروها و رفتارهای اخلاقی نوجوانان به عنوان ارزش‌آفرینان آتی کشور را دوچندان می‌نماید. به نظر می‌رسد، اگر در اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران، زمینه‌سازی برای حرکت در مسیر مرجعیت علمی اذعان شده و در دستور کار نظام‌های آموزشی قرار گرفته است، تدوین برنامه‌درسی اخلاق‌محور، می‌تواند پایه‌هایی استوار برای حرکت مستمر و هوشمندانه را فراهم نماید.

مطالعات گسترده‌ای بر تاثیرات منفی ناشی از ارضا نشدن نیازهای روانی بر عملکرد و سلامت فرد و جامعه صحه گذارده است. یافته‌ها نشان داد که برخی مشارکت‌کنندگان از یخ زدگی عاطفی در محیط خانواده خود یاد کردند، که نشان از ارضا نشدن نیاز به محبت و عشق در برخی خانواده‌ها دارد و این امر می‌تواند زمینه‌ساز بروز رفتارهای مخرب آتی را فراهم آورد. بر اساس نظریه سلسله مراتب نیازهای مازلو، نیاز به عشق و محبت، سومین سطح نیازها است. از نظر مازلو نیاز بر کمبودی جسمانی یا روانی دلالت دارد که فرد را مجبور می‌کند برای رفع آن تلاش کند. نیاز موجب ایجاد تنش در فرد می‌شود و ممکن است بر نگرش و رفتار کاری وی اثر بگذارد (سلطانی، ازگلی، احمدنیا، ۱۳۹۵). به نظر می‌رسد استفاده از ظرفیت آموزش همگانی برای ایجاد زمینه اطلاع‌رسانی به والدین از تبعات کم‌توجهی به نیازهای عاطفی و اجتماعی کودکان و نوجوانان، می‌تواند نقشی تعدیل‌گر در کاهش احتمال رفتارهای غیراخلاقی در نوجوانان ایفا نماید.

پژوهش آهنگرزاده و خلیل‌زاده (۱۳۹۰)، نشان داد با توجه به تغییرات شگرف بلوغ در نوجوانان و والدین آن‌ها می‌توانند، سهم بسزایی در کاهش بحران دوران بلوغ ایفا نماید. سال‌های بلوغ، سال‌های سختی و مرارت والدین است. پرواضح است، زندگی مسالمت‌آمیز با نوجوانان در سایه‌ی ارتباط صحیح و احترام متقابل و برخورد خردمندانه شکل‌گرفته و نوجوان را توانمند می‌نماید تا در سایه محبت و احترام به والدین، راهش را پیدا کند. مشارکت‌کنندگان از تغییرات جسم و روان خود صحبت کردند و اینکه نیاز است والدین خود را برای برخورد صحیح با این تغییرات آماده کنند تا از بروز چالش و مخدوش شدن روابط بین فردی نوجوانان با بزرگسالان جلوگیری گردد.

فضای مجازی علاوه بر تسهیل برقراری ارتباط و دسترسی به اطلاعات و همچنین فرصت‌های جدیدی که برای زندگی بشر با خود به ارمغان آورده است، بشر امروزی را دستخوش چالش‌ها و نگرانی‌هایی نموده است (والا، چارقدچی، سهامی و

هشتمین کنگره‌س الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم بیت و سوم خرداوا ۱۳۹۸

صالحین، ۱۳۹۳). از آن جمله، استفاده نا به جا از فضای مجازی و پیروی از مدلینگ‌ها در برخی موارد دانش‌آموزان را به سوی رفتارهای غیراخلاقی کشانده است.

روابط دوستی دختر و پسر در ایران در زمره رفتارهای مشکل‌زا به شمار می‌رود. سه نظام موثر بر رفتار مشکل، نظام شخصیتی (ارزش‌ها، انتظارات، باورها و جهت‌گیری‌های فرد) است (خرمایی و زارعی، ۱۳۹۵). تحلیل روایت‌های مشارکت‌کنندگان نشان داد که برخی دانش‌آموزان در پی جذب محبت و برخی در پی کنجکاوگی به ارتباط با جنس مخالف در فضای مجازی و اجتماع پرداخته‌اند و این امر می‌تواند نشان از شکل نگرفتن کامل نظام ارزشی و اخلاقی در دانش‌آموزان باشد.

در سن نوجوانی الگوپذیری در دانش‌آموزان و به ویژه دوستان و همسالان، و همچنین مدلینگ‌ها باید مورد توجه خانواده‌ها و مدارس باشد. نظارت خانواده‌ها بر دوستی‌های دانش‌آموزان از عواملی است که می‌تواند رفتارهای غیراخلاقی را کاهش دهد. همچنین نبود چارچوب اخلاقی واضح و کم‌توجهی به رعایت موازین اخلاقی در برخی خانواده‌ها، می‌تواند دانش‌آموزان را در پیروی از رفتارهای اخلاق‌محورانه دچار تردید و سردگمی نماید. این امر می‌تواند زنگ خطری برای بزرگسالان که مسئول تربیت و پرورش دانش‌آموزان هستند، باشد.

طبق نظرات مشارکت‌کنندگان، تمایل به لذت‌جویی آنی در برخی موارد موجب بروز رفتارهای غیراخلاقی در دانش‌آموزان شده است. به نظر می‌رسد آموزش صبر به دانش‌آموزان می‌تواند راهگشا باشد، تا در هنگام وسوسه‌ها، بتوانند خوددار باشند و از آلوده شدن به رفتارهای غیراخلاقی، مصون بمانند. خداوند به صابران وعده‌ی پیروزی، همراهی، هدایت و رحمت می‌دهد، در نهایت می‌گوید که صابران را دوست دارد^۱. برای صبر آثار و نتایج دنیوی و اخروی گفته شده که حفظ دین و قدرتمندی در برابر وسوسه‌های نفس و شیطان از مهمترین آن‌ها به شمار می‌آید. به بیان حضرت علی (ع)، صبر بر سه نوع است: صبر در هنگام بلا، صبر بر اطاعت و صبر بر ترک گناه (افراسیاب پور، ۱۳۹۱).

توجه به تربیت اخلاقی دانش‌آموزان از دوران پیش از دبستان بسیار بااهمیت است که وظیفه‌ی خطیر والدین را نشان می‌دهد. پس از ورود به آموزش‌های رسمی، مدرسه و معلمان و برنامه‌ی درسی در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان موثر هستند. لازم است برنامه‌های درسی تدوین شده تقویت‌کننده تربیت اخلاقی دانش‌آموزان باشد. همانگونه که از مبارزه با نفس با عنوان جهاد اکبر یاد شده است، برنامه‌های تربیتی در مدارس باید در راستای پرورش روحیه‌ی به مبارزه طلبیدن نفس باشد. بدین منظور براساس رویکردهای پیشنهادی برای تربیت اخلاقی، برنامه‌هایی تدوین گردد. به طور مثال، رویکرد غیرمستقیم یا تلویحی و ضمنی (شاه جعفری و کلباسی، ۱۳۸۸)، می‌تواند در سنین نوجوانی، به دلیل حساسیت این دوره، در افزایش روحیه‌ی اخلاق‌محوری، موثر باشد. برخی مشارکت‌کنندگان اذعان داشتند که ترجیح می‌دهند به جای اجبار به انجام افعال اخلاقی، معلمان به تقویت باورها و ارزش‌های دانش‌آموزان بپردازند. طبق رویکرد تبیین و تحلیل ارزش‌ها در پرورش اخلاق در دانش‌آموزان، لازم است ارزش‌ها را برای دانش‌آموزان تبیین کرد و از تلقین آن‌ها خودداری نمود. همچنین اگر دانش‌آموز چرایی ارزش‌های اخلاقی را بتواند توجیه کند، بهترین راه برای آموزش اخلاق است (شاه جعفری و کلباسی، ۱۳۸۸). معلمان می‌توانند به عنوان تسهیل‌گران امر آموزش و پرورش، زمینه را برای تبیین چرایی ارزش‌های اخلاقی برای دانش‌آموزان فراهم کنند.

به نظر می‌رسد راهکارهای عملی برای تمرین اخلاق‌محوری در دانش‌آموزان از مناسب‌ترین راهکارها باشد؛ آشناسازی و تشویق دانش‌آموزان به انجام امور عام‌المنفعه مثل اهمیت دادن به نظافت محیط زیست، در قالب گردش علمی، سرزدن و شاد کردن سالمندان در قالب بازدیدهای دانش‌آموزی و مواردی از این دست، می‌تواند زمینه‌ساز پرورش اخلاق در دانش‌آموزان باشد. در کل برای عملی شدن امر مهم تربیت اخلاقی دانش‌آموزان، باید چند بعدی و چند ساحتی به موضوع نگرست و علاوه بر مدارس، والدین، صدا و سیما و کل اجتماع باید عزمش در اصلاح این امر باشد.

بر طبق نتایج پژوهش حاضر پیشنهاد می‌گردد:

۱- مربیان در قالب نمایشنامه و داستان و کارهای عملی به ترویج فرهنگ نوع‌دوستی و آموزش راهکارهای مقابله با حسدورزی و رقابت‌جویی مخرب، بپردازند.

هشتمین کنفرانس الگویی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگویی پیشرفت؛ پیشبران ما، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

- ۲- از طریق آموزش‌های اصیل و انجام تکالیف توأم با مهارت‌آموزی، زمینه کشف استعدادهای دانش‌آموزان و ارتقاء عزت نفس دانش‌آموزان فراهم گردد.
- ۳- ضرورت دارد، بزرگسالان تعامل‌کننده با دانش‌آموزان، با دقتی دو چندان، و با گفتگمانی دور از برچسب‌زنی و پیش‌داوری خطاکار بودن به دانش‌آموزان، از تحمیل عقاید خود به دانش‌آموزان خودداری کنند و در مقابل زمینه را برای درک لذت معنوی امور اخلاقی در دانش‌آموزان فراهم کنند.
- ۴- روش سخنرانی کمترین تاثیر را در آموزش رفتارهای اخلاق محورانه دارد و لازم است به گونه‌ای عمل شود تا دانش‌آموزان از طریق پرداختن به تکالیف جذاب چون نمایشنامه و با روش‌هایی نظیر مباحثه و به ویژه گردش علمی، با رفتارها و مسئولیت‌های اخلاقی خود آشنا شده و زمینه بروز آن را در خود توسعه دهند.
- ۵- به کارگیری زبان مثبت، در برخورد با دانش‌آموزان می‌تواند احتمال همراهی دانش‌آموزان با معلمان و والدین را افزایش دهد.
- ۶- لازم است قوانین و انتظارات از نوجوانان به طور واضح بیان شود، تا دانش‌آموزان از سردرگمی رها شوند.
- ۷- معلمان و والدین مسئولیت‌ها و تکالیفی مبتنی بر افزایش اخلاق محوری با توجه به توانمندی‌های دانش‌آموزان، در نظر بگیرند تا دانش‌آموزان بتوانند اخلاق محوری را تمرین کنند.
- ۸- برگزاری جلسات آزاد اندیشی که در آن دانش‌آموزان بتوانند اعتقادات و نظرات خود را با صراحت بیان کنند و سوال‌ها و شبهات ذهنی آن‌ها با حضور متخصصین امر تربیت و دین، پاسخ داده شود، لازم به نظر می‌رسد.
- ۹- در راستای آموزش و ترویج اخلاق محوری، نصب پوستره‌های مرتبط در مکان‌هایی که در دید و مورد استفاده دانش‌آموزان است، کمک‌کننده خواهد بود.
- ۱۰- تشویق و تقویت رفتارهای مثبت دانش‌آموزان می‌تواند در تقویت باورهای اخلاقی دانش‌آموزان موثر باشد.
- ۱۱- در پژوهشی دیگر راهکارهای پرورش اخلاق محوری در کودکان سنین زیر دبستان و دانش‌آموزان مقطع ابتدایی، مورد مطالعه قرار گیرد.
- ۱۲- مدارس بسته‌های رفتارهای عام‌المنفعه بر حسب توانایی‌های دانش‌آموزان تعریف کنند، دانش‌آموزان به طور داوطلبانه به گزینش بسته‌ها بپردازند و مبتنی با محتوای بسته رفتارهای اخلاق محورانه را تمرین کنند سپس در پایان گزارشی ارائه دهند.
- ۱۳- برگزاری جشنواره‌هایی با عنوان آشنایی با مصادیق رفتارهای اخلاق محورانه در مدرسه و تشویق دانش‌آموزان در تقویت اخلاق محوری در دانش‌آموزان، پیشنهاد می‌گردد.
- ۱۴- کارگاه‌هایی برای والدین و معلمان برگزار شود تا والدین و معلمان بیش از پیش با خصوصیات دانش‌آموزان به ویژه در دوران نوجوانی آشنا شوند تا به هنگام تعامل با دانش‌آموزان و اتخاذ تصمیم‌ها، موفق عمل کنند.

منابع

- افراسیاب پور، علی اکبر (۱۳۹۱). فضیلت صبر در ادبیات تعلیمی، پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، ۴(۱۶)، ۱۰۳-۱۳۰.
- اکبری دستک، فیض اله (۱۳۹۵). جایگاه فرهنگ قناعت (اقدام و عمل) و کارکردهای آن در تبیین و تجکیم مبانی اقتصاد مقاومتی از نگاه تعالیم اسلامی، بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۳(۳۶)، ۳۷-۴۷.
- آتشک، محمد، قهرمانی، محمد، ابوالقاسمی، محمود، فراسخواه، مقصود و ماه زاده، پریسا (۱۳۹۱). بازتاب مفاهیم اخلاق جهانی در اهداف آموزش و پرورش ایران، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۷(۲)، ۱-۱۱.
- آهنگرزاده رضایی، سهیلا، خلیل زاده، حمید (۱۳۹۰). ارتقا توانمندی نوجوانان و مادران آنان در مقابله با بحران بلوغ در دختران، پایگاه تحقیقات جمعیتی ارومیه، ۹(۶)۴۱۷-۴۲۳.
- بازرگان، عباس (۱۳۹۳). روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته. تهران: نشر دیدار.
- جلالی، رستم، (۱۳۹۱). نمونه‌گیری در پژوهش کیفی، مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ۱(۴)، ۳۱۰-۳۲۰.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

- خانی، حسن (۱۳۸۶). حسد از دیدگاه قرآن و روانشناسی، بشارت، ۵۹.
- خرمایی، فرهاد، زارعی منوجان، نسیمه (۱۳۹۶). روابط بین دختران و پسران از دیدگاه دختران نوجوان: یک پژوهش کیفی، دوفصلنامه مشاوره کاربردی، ۶(۲)، ۸۹-۱۰۶.
- دهقان سیمکانی، رحیم (۱۳۹۱). موانع اخلاق ورزی از دیدگاه ملاصدرا، فصلنامه پژوهش نامه اخلاق، ۵(۱۸)، ۱۲۵-۱۴۳.
- سلطانی، محمدرضا، ازگلی، محمد، احمدنیا آلاشتی، سیامک (۱۳۹۵). درآمدی بر نقد نظریه سلسله مراتب نیازهای مازلو، فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی، ۱(۱۷)، ۱۴۵-۱۷۲.
- صحبت لو، علی، جعفری، زهرا (۱۳۹۱). تربیت اخلاقی از دیدگاه امام رضا(ع)، جشنواره بین المللی امام رضا(ع)، ۹۷-۱۳۲.
- غفوری، آرزو و صالحی، کیوان، (۱۳۹۵). بازنمایی فرآیند شکل‌گیری دگرگونی‌های ارزشی در افراد با محوریت زنان، فصلنامه مطالعات اجتماعی-روانشناختی زنان، ۱۴(۴)، ۱۵۷-۲۰۸.
- غفوری، آرزو، صالحی، کیوان (در دست انتشار). راهنمای عملی اجرای پژوهش کیفی: با تاکید بر روش پژوهش نظریه برخاسته از داده‌ها (GT).
- کارور، نجمه، خوشبخت، فریبا، مزیدی، محمد (۱۳۹۳). فهم آموزش اخلاق در مدارس ابتدایی شهر شیراز از دیدگاه معلمان، مجله علمی پژوهشی پژوهش‌های برنامه‌ی درسی، ۴(۲)، ۱۳۱-۱۶۳.
- کارور، نجمه، خوشبخت، فریبا، مزیدی، محمد (۱۳۹۳). فهم آموزش اخلاق در مدارس ابتدایی شهر شیراز از دیدگاه معلمان پایه اول، مجله علمی پژوهش‌های برنامه‌ی درسی، ۴(۲)، ۱۳۱-۱۶۲.
- گال، مردیت، بورگ، والتر و گال، جویس (۱۹۹۶). روش‌های تحقیق کم و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی. ترجمه: (احمدرضا نصر، و همکاران)، ۱۳۹۱، تهران: انتشارات سمت.
- مکیلانی، حسین؛ درانی، کمال؛ صالحی، کیوان (۱۳۹۷). تحلیل پدیدارشناسانه باورهای دینی دانش‌آموزان و ارائه راهکارهایی برای کاهش چالش‌ها و آسیب‌های موجود. دوفصلنامه علمی-پژوهشی دین و ارتباطات، ۲۵(۵۳)، ۱۵۷-۱۹۲.
- میرشاه جعفری، ابراهیم، کلباسی، افسانه (۱۳۸۸). دیدگاه برنامه درسی اخلاق مدار با تکیه بر پرورش منش، مجله معرفت اخلاقی، ۱(۱)، ۱۷۱-۱۹۴.
- نوروزی، رضا علی، عاطفت دوست، حسین (۱۳۹۰). تربیت اخلاقی، بررسی تطبیقی دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی و کلبرگ، مجله معرفت اخلاقی، ۲(۲)، ۵۳-۶۸.
- همایون والا، الهه، چارقدچی مطلق، مهلا، سهامی شیرازی، زهرا، صالحین، محیا (۱۳۹۳). نقش والدین در تامین سلامت فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان مطالعه کشورهای اروپایی، همایش فضای مجازی پاک.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). **The Discovery of Grounded Theory**, A Division of Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.).
- Rodzalan, S.H., & Saat, M.(2016). Ethics of Undergraduate Students: A Study in Malaysian Public Universities, **International Journal of Information and Education Technology**, 6(9), 672-678.
- Reamer, F., & Nimmagadda, J. (2015). Social work ethics in India: A call for the development of indigenized ethical standards, **International Social Work**, 60(1) 182-195.
- Lindemann, R. (2016). Pedagogy For Christian Worldview Formation: A Grounded Theory Study of Bible College Teaching Methods, A dissertation presented to the Doctoral Department and College of Education, George Fox University. In partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Education.